

Ministerieel besluit tot definitieve bescherming als monument van de Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog bij Fort Breendonk in Willebroek (Tisselt)

DE VLAAMSE MINISTER VAN BUITENLANDS BELEID EN ONROEREND ERFGOED,

Gelet op het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013, artikel 6.1.1;

Gelet op het besluit van de Vlaamse Regering van 25 juli 2014 tot bepaling van de bevoegdheden van de leden van de Vlaamse Regering, artikel 6, 1°;

Gelet op het ministerieel besluit van 25 oktober 2018 tot voorlopige bescherming als monument van de Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog bij Fort Breendonk in Willebroek (Tisselt);

Gelet op het openbaar onderzoek dat gehouden is van 23 november 2018 tot en met 22 december 2018 en waarvan de behandeling is opgenomen in bijlage;

Overwegende dat het waarderend onderzoek, waarvan de resultaten zijn opgenomen in het beschermingsdossier, de erfgoedwaarde van de Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog bij Fort Breendonk aantoonst;

Overwegende dat de Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog bij Fort Breendonk als monument historische waarde bezitten die als volgt wordt gemotiveerd:

De bunkers hebben een belangrijke historische waarde als Duitse militaire verdedigingswerken die tijdens de Eerste Wereldoorlog werden opgetrokken als onderdeel van de 'Südabschnitt'. Met deze stelling, die behoorde tot de 'Stellung Antwerpen', hoopte de Duitse bezetter meer bepaald de strategisch belangrijke 'Kaiserliche Festung Antwerpen' met zijn haven aan zuidwestelijke zijde te kunnen verdedigen. Deze Duitse verdedigingslinie werd in 1916-1917 aangelegd op de buitenste fortengordel rond Antwerpen, die aan het begin van de Eerste Wereldoorlog als Belgische hoofdweerstandstelling was ingericht. Bij de aanleg van de 'Südabschnitt' werd maximaal gebruik gemaakt van inundatiezones en van de reeds aanwezige Belgische veldversterkingen, bunkers, forten en schansen. De historische contextwaarde is dan ook hoog, met name de ligging van de bunkers bij het fort van Breendonk: zowel de bunkers als het fort getuigen van de Belgische en Duitse strategische visies die gangbaar waren vóór en tijdens de Eerste Wereldoorlog. De bunkers liggen vlakbij het fort van Breendonk, één van de steunpunten van de voormalige Belgische hoofdweerstandstelling, die ook door de Duitsers als dusdanig werd ingeschakeld in hun verdedigingslinie. De Duitsers gingen omwille van deze reden in 1916 over tot het gedeeltelijk herstel van het fort. Ook tijdens de Tweede Wereldoorlog blijkt er inhoudelijk een sterke samenhang te zijn tussen het fort en de bunkers. Net zoals elders in de voormalige 'Südabschnitt' werden de bunkers tijdens de Tweede Wereldoorlog dichtgemaakt op bevel van de Duitse bezetter, die wilde vermijden dat de bunkers als schuilplaats gebruikt zouden kunnen worden door verzetslieden. Bij het fort van Breendonk, dat tijdens de Tweede Wereldoorlog werd gebruikt als kamp voor verzetslieden werd deze richtlijn strikt opgevolgd. De historische contextwaarde is ook belangrijk op vlak van positionering, inplanting en camouflages van de bunkers. Zo waren de bunkers ingeplant in de borstwering van een loopgraaf die de Duitsers hadden aangelegd, waarbij de bunkers nagenoeg volledig onder

aarde waren gebracht. Op de delen van de bunkers, die niet onder aarde werden gebracht, werden betonspatten aangebracht, waardoor de bunkers moeilijker zichtbaar waren vanuit de lucht. Britse luchtfoto's tonen aan hoe efficiënt deze camouflage was, aangezien de bunkers niet waarneembaar zijn. Net zoals elders in de stelling was de mitrailleurspost in een knik van de loopgraaf gepositioneerd, zodat flankerend vuur vanuit de mitrailleurspost mogelijk was;

Overwegende dat de Duitse bunkers 'Sudabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog bij Fort Breendonk als monument architecturale waarde bezitten die als volgt wordt gemotiveerd: De bunkers van de 'Sudabschnitt' waren opgetrokken onder leiding van de 'Kaiserliche Fortifikation Antwerpen' op basis van standaardontwerpen, die ook elders in de 'Stellung Antwerpen' werden toegepast. Door het gebruik van standaardontwerpen hoopte de Duitse legerleiding de bunkers sneller en efficiënter te laten optrekken. Bij het fort van Breendonk is meer bepaald een ensemble van drie verschillende bunkertypes bewaard, met name een flankerende mitrailleurspost, een manschappenonderkomen en een observatiepost voor de infanterie. Dergelijke mitrailleursposten waren evenredig verdeeld over de meest vooruitgeschoven verdedigingslijn en waren flankerend gepositioneerd, opdat de vuren elkaar konden kruisen. Kenmerkend bij dit type bunker zijn de twee openingen in de voormuur van de bunker, waarbij de ene opening diende als schietopening en de andere voor het hanteren van een zoeklicht. Het kleine type observatiepost werd opgetrokken voor de infanteriewaarnemer, die verantwoordelijk was voor het coördineren van de infanterievuren. De manschappenonderkomens komen als type het vaakst voor in de 'Sudabschnitt'. De bewaarde betonspatten, die aangebracht werden in functie van camouflage, verhogen de authenticiteit van de bunkers;

Overwegende dat de Duitse bunkers 'Sudabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog bij Fort Breendonk als monument archeologische waarde bezitten die als volgt wordt gemotiveerd: De site met drie bunkers heeft een belangrijke archeologische waarde, omdat Britse luchtfoto's duidelijk maken dat de bunkers ingeplant waren in een loopgraaf. Afgaande op het bewaarde kaartmateriaal en de beschikbare luchtfoto's kan geconcludeerd worden dat het om een Duitse loopgraaf gaat uit de Eerste Wereldoorlog. Het betreft meer bepaald een loopgraaf met op regelmatige afstand traversen, die in zuidoostelijke richting was georiënteerd maar aan westelijke zijde, ter hoogte van de mitrailleurspost, een knik maakte. Deze knik in de loopgraaf diende om een flankerende positionering van de mitrailleurspost in zuidoostelijke richting mogelijk te maken. Het bodemarchief kan ook duidelijkheid verschaffen over de draadversperringen en andere veldwerken die ten zuiden van deze loopgraaf waren aangelegd. De ondergrond onder de ploegdiepte kan nog archeologisch onderzoekspotentieel herbergen die duidelijkheid verschaft over de bouw van de stelling, de bodem van de loopgraven en de vondsten die er kunnen voorkomen;

Overwegende dat de Duitse bunkers 'Sudabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog bij Fort Breendonk als monument technische waarde bezitten die als volgt wordt gemotiveerd: De bunkers hebben een technische waarde als betonnen constructies, die specifiek voor militaire doeleinden werden opgetrokken. Deze betonnen constructies met hun bouwtechnische kenmerken van zowel bovengrondse als ondergrondse aard, getuigen van het belang en de evolutie van de betonbouw in de stellingenoorlog, die de Eerste Wereldoorlog geworden was. Nooit eerder werden zo massaal betonnen verdedigingsconstructies opgetrokken als tijdens de Eerste Wereldoorlog. Daar waar er in de eerste oorlogsjaren werd geïmproviseerd en geëxperimenteerd met allerlei types en toegepaste technieken in de betonbouw, evolueerde men geleidelijk naar zo sterk en efficiënt mogelijk uitgedokterde standaardontwerpen, die in sommige gevallen voor meerdere doelen konden gebruikt worden. Deze doorgedreven standaardisatie, zoals toegepast in de 'Stellung Antwerpen' en hier specifiek in de 'Sudabschnitt', zou tijdens het interbellum en de Tweede Wereldoorlog verdergezet worden bij de uitbouw van heuse bunkerstellingen, met bunkers die tot in het kleinste detail waren gestandaardiseerd;

Overwegende dat de Duitse bunkers 'Sudabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog bij Fort Breendonk als monument culturele waarde bezitten die als volgt wordt gemotiveerd:
De bunkers hebben een culturele waarde als materiele getuigen van de 'Grooten Oorlog', die Vlaanderen jarenlang in zijn greep hield en het leven van ontelbaar veel mensen ingrijpend tekende of volledig verwoestte. De Eerste Wereldoorlog was een internationale gebeurtenis bij uitstek, waarbij het gros van Vlaanderen door een vijandelijke mogendheid werd bezet. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog kent nog steeds een breed maatschappelijk en internationaal draagvlak,

BESLUIT:

Artikel 1. Met toepassing van artikel 6.1.1 tot en met artikel 6.1.11 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 en artikel 6.2.1 van het Onroerenderfgoedbesluit van 16 mei 2014 worden de volgende onroerende goederen definitief beschermd als monument:

De Duitse bunkers 'Sudabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog bij Fort Breendonk in Willebroek (Tisselt), Brandstraat zonder nummer, bekend ten kadaster : Willebroek, 5de afdeling, sectie D, perceelnummers 785D (deel), 789E (deel), 790B (deel), 791G (deel), 791H (deel), 791F (deel) en 796B (deel).

De definitief beschermde onroerende goederen zijn aangeduid op het plan dat als bijlage bij dit besluit wordt gevoegd.

De fotoregistratie van de fysieke toestand van de definitief beschermde goederen wordt als bijlage bij dit besluit gevoegd.

Art. 2. Het monument heeft de volgende erfgoedwaarden:

- 1° historische waarde;
- 2° architecturale waarde;
- 3° archeologische waarde;
- 4° technische waarde;
- 5° culturele waarde.

De erfgoedelementen en de erfgoedkenmerken van het monument zijn:

Dit dossier betreft drie bunkers in een open landschap.

Bunker 1: mitrailleurspost (type IV)

De meest westelijke bunker betreft een constructie uit gewapend beton, met een rechthoekig grondplan van grosso modo 5 x 6,1 m. De hoeken en randen aan noordoostelijke, zuidoostelijke en zuidwestelijke zijde zijn afgerond. Aan de noordwestelijke zijde neemt het dak de vorm aan van een flauw zadeldak. De twee toegangen aan zuidwestelijke en noordoostelijke zijde vormen de uiteinden van een gang van 1,25 m breed, die parallel loopt met de achtermuur. De twee toegangen zijn met rode baksteen dichtgemetseld. Bij dit type bunker zit centraal in de gang een doorgang tot de eigenlijke bunkerruimte. In de zuidoostelijke voormuur zitten twee openingen, die eveneens zijn dichtgemaakt. Het betreft een bijna vierkante opening en een brede rechthoekige opening.

Bunker 2: manschappenonderkomen (type VI)

De bunker ten oosten van de mitrailleurspost en ten westen van de observatiepost betreft een constructie uit gewapend beton, die het breedst is aan de achterzijde, hier de noordelijke zijde en versmalt aan de voorzijde, hier de zuidelijke zijde. Dit type constructie meet bij benadering 8,4 x 4,2 m. De hoeken en randen aan zuidelijke, zuidwestelijke en zuidoostelijke zijde zijn afgerond. Het dak van de constructie is achteraan in de vorm van een licht zadeldak uitgewerkt, terwijl de bovenste rand van de achtergevel vlak is. Op het beton is een afwerkingslaag aangebracht, die zeker aan de achterzijde uit een onregelmatig patroon lijkt

te bestaan, in functie van camouflage. Aan noordelijke zijde zitten de twee toegangen die zijn dichtgemetseld. Ter hoogte van de toegangen zitten enkele uitsparingen en ijzeren elementen. Tussen beide toegangen zijn twee ronde openingen zichtbaar.

Bunker 3: observatiepost (type IX)

De meest oostelijke bunker, net ten westen van de Meerloop, is een constructie uit gewapend beton, waarvan enkele wapeningsijzers zichtbaar zijn. De constructie springt uit aan zuidelijke zijde en meet ongeveer 4,9 x 3,15 m. De hoeken en randen aan zuidelijke zijde zijn afgerond of afgeschuind. Het betonnen dak is deels gegoten op gegolfde plaatijzers, die tussen ijzeren profielen zijn geplaatst. Op het beton is een afwerkingslaag aangebracht, die tegen de achtergevel een onregelmatige textuur vertoont, vermoedelijk zo aangebracht omwille van camouflage doeleinden. In het uitspringend deel van de bunker aan de (zuidelijke) voorzijde zat oorspronkelijk een pantserplaat, maar de opening is nu volgestort met beton. Er zijn enkele ijzeren elementen bij deze opening zichtbaar. De toegang tot de bunker aan noordelijke zijde is dichtgemetseld met rode baksteen. Naast de toegang en ook elders in de achtergevel zitten enkele kleine uitsparingen.

Het is eigen aan bunkers dat er in de ondergrond onder en rond de bunker constructieve elementen of militaire infrastructuur bewaard zijn die rechtstreeks verband houden met de bunker, zoals vloerplaten, waterafvoersystemen of bekabeling.

Archeologische sporen

Op basis van bewaarde luchtfoto's kan aangenomen worden dat de bunkers in de zuidelijke borstwering van de loopgraaf waren ingeplant. De loopgraaf was op een regelmatige afstand met traversen uitgebouwd. De loopgraaf was in zuidoostelijke richting, op ongeveer 102° ten opzichte van het noorden georiënteerd met een knik aan westelijke zijde, ter hoogte van de mitrailleurspost. Op deze luchtfoto's zijn ten zuiden van deze loopgraaf nog aarden ophogingen te zien, net tussen de posities van de bunkers in. Afgaande op naoorlogse inventarisatiekaarten kan vermoed worden dat hier geschutstellingen of mitrailleursposten waren aangelegd. Ten zuiden daarvan loopt de draadversperring. Aangenomen wordt dat onder de ploegdiepte (30 à 40 cm) nog betekenisvolle sporen aanwezig zijn van deze veldversterkingen.

Art. 3. Voor het beschermde monument gelden de volgende beheersdoelstellingen:

- 1° de bescherming beoogt het behoud van de site met betonnen verdedigingswerken;
- 2° de algemene doelstelling van de bescherming is meer bepaald het behoud en de instandhouding van de erfgoedkenmerken en -elementen die de basis vormen voor de erfgoedwaarden, waaronder de constellatie aan betonnen constructies met hun oorspronkelijke indeling en afwerking, inclusief de openingen en nissen in dak, muren en vloeren. Bijzondere aandacht moet besteed worden aan het behoud van houten en ijzeren onderdelen. Er dient eveneens gestreefd te worden naar het behoud in situ van ondergrondse constructieve elementen en aansluitende militaire infrastructuur, zoals vloerplaten, waterafvoersystemen of bekabeling;
- 3° de erfgoedwaarden van de bunkers en de leesbaarheid ervan zouden desgevallend versterkt kunnen worden door het verwijderen van niet-oorspronkelijke materialen, schroot, bouwafval en rommel op, tegen en in de betonnen post. Ook de spontane opslag van bomen en struiken zou omzichtig verwijderd kunnen worden. Aarde en grasbegroeiing, tijdens de oorlog aangelegd op het dak van de bunker, of mosbegroeiing op de muren, vallen hier niet onder;
- 4° het droog houden van de bunkers door gepaste maatregelen tegen waterinsijpeling met name het afdekken van eventuele openingen in het dak zonder de luchtcirculatie te wijzigen, bevordert de instandhouding van de erfgoedkenmerken en erfgoedelementen;
- 5° in voorkomend geval kan er gezocht worden naar maatregelen om grondwater in de bunker permanent te vermijden, in overeenstemming met de specifieke landschappelijke context;

- 6° conserverende maatregelen (roestwerende behandeling) voor de blootliggende ijzeren onderdelen bevorderen de instandhouding van de ijzeren erfgoedelementen op zich en het omliggende beton, dat beschadigd zou kunnen worden door uitzettende corrosie;
- 7° conserverende maatregelen voor houten onderdelen bevorderen de instandhouding van de houten erfgoedelementen;
- 8° de tijdens de Tweede Wereldoorlog dichtgemaakte muuropeningen in de bunkers dienen niet opnieuw geopend te worden in functie van een eventuele openstelling van de site;
- 9° de bescherming heeft het 'behoud in situ' van het bodemarchief tot doel;
- 10° destructieve bodemingrepen, zoals grondwerken door afgraving of ophoging, dienen maximaal vermeden te worden. Bij eventueel noodzakelijke grondwerken die een impact hebben op het historisch microrelief, dient met het oog op het vrijwaren en registreren van archeologische sporen een voorafgaand archeologisch onderzoek te gebeuren;
- 11° het landbouwgebruik op de site kan verdergezet worden, op voorwaarde dat niet nog dieper in de bodem wordt geploegd.

Art. 4. De zakelijkrechthouder en de gebruiker van het beschermde monument zijn verplicht de instandhouding en het onderhoud ervan te verzekeren door:

- 1° het goed als een goede huisvader te beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen te nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- 2° de toestand van het goed regelmatig te controleren;
- 3° regulier onderhoud uit te oefenen;
- 4° onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen te nemen in geval van nood.

Art. 5. Voor de volgende handelingen aan het beschermde monument moet een toelating worden aangevraagd:

- 1° het plaatsen, slopen, verbouwen of heropbouwen van een constructie;
- 2° het verwijderen, vervangen, wijzigen of verstevigen van constructieve elementen;
- 3° het verwijderen, vervangen of wijzigen van historische materialen en het toepassen van behandelingen met als doel de historische materialen te reinigen, te herstellen, te verduurzamen of te beschermen tegen verweer en aantasting;
- 4° het uitvoeren van de volgende werken aan het dak en de buitenmuren van constructies:
 - a) het verwijderen, vervangen of wijzigen van dakbedekking;
 - b) het verwijderen van voegen en het hervoegen;
 - c) het aanbrengen, verwijderen, vervangen of wijzigen van de kleur, textuur of samenstelling van de afwerkingslagen;
 - d) het aanbrengen, verwijderen, vervangen of wijzigen van buitenschrijnwerken, deuren, ramen, luiken, poorten, inclusief de al dan niet figuratieve beglazing, beslag, hang- en sluitwerk;
 - e) het aanbrengen, verwijderen, vervangen of wijzigen van aard- en nagelvaste elementen, smeedijzer en beeldhouwwerk, inclusief nieuwe toevoegingen;
 - f) het aanbrengen, vervangen of wijzigen van opschriften, publiciteitsinrichtingen of uithangborden, met uitzondering van verkiezingspubliciteit en met uitzondering van publiciteitsinrichtingen, waarbij wordt bekendgemaakt dat het goed te koop of te huur is, op voorwaarde dat de totale maximale oppervlakte niet meer bedraagt dan 4 m²;
- 5° het uitvoeren van de volgende omgevingswerken:
 - a) de aanzienlijke reliefwijziging van de bodem;
 - b) elke handeling die een aanzienlijke wijziging van de landschapskenmerken tot gevolg heeft, met uitzondering van cultuurgewassen, onder meer voor de landbouw, en tuinbeplanting;
 - c) het plaatsen of wijzigen van bovengrondse en ondergrondse nutsvoorzieningen en leidingen;

- d) het plaatsen of wijzigen van afsluitingen, met uitzondering van gladde schrikdraad en prikkeldraad ten behoeve van veekering;
- e) het aanleggen, structureel en fundamenteel wijzigen of verwijderen van wegen en paden;
- f) het aanleggen of wijzigen van verharding met een minimale gezamenlijke grondoppervlakte van 30 m² of het uitbreiden van bestaande verhardingen met minimaal 30 m², met uitzondering van verhardingen geplaatst binnen een straal van 30 m rond een vergund of een vergund geacht gebouw;
- g) het aanleggen van sport- en spelinfrastructuur of parkeerplaatsen;
- h) graafwerken in functie van het bouwen, verbouwen of heropbouwen van constructies;
- i) het aanplanten, vellen, rooien en ontstronken van bomen;
- j) het plaggen en het afvoeren van de plaggen.

Er is geen toelating vereist voor het onmiddellijk nemen van passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen in geval van nood, noch voor de uitvoering van regulier onderhoud.

Brussel, **18 MAART 2019**

De Vlaamse minister van Buitenlands Beleid en Onroerend Erfgoed,

Geert BOURGEOIS